

Němčouři a Taliáni

Možná by vás překvapilo, že ten obraz je z roku 1828. V popředí sedící dívky jako kdyby vypadly z ateliéru Rafaelovi, Dürerovi nebo jinému z velkých starých mistrů. Plátno malíře Johanna Friedricha Overbecka příhodně nese jméno *Italia und Germania*, totiž černovláska vlevo s vavřínovým věncem symbolizuje Itálii, zatímco blondýna s věnečkem bílého kvítí představuje Německo. Obě se přátelsky, skoro až intimně drží za ruce a diváka mimoděk napadne, jestli snad v dějinách umění nebo lidských dějinách obecně kdy bylo přirozenější a harmoničtější pouto mezi dvěma národy a kulturami než mezi Německem a Itálií... Odpověď? Krátce řečeno – kdo by si něco takového myslel, je doopravdy na omylu. Jak moc pochybné a zavádějící takovéhle romantické nápady můžou být, dovolte mi nyní předvést.

Při mapování toho, jak němečtí filozofové, literáti, malíři a jiné kapacity právě na přelomu 18. a 19. století hledali v Itálii všechno možné, počínaje vlastní psychoterapií a konče velkým odhalením o kulturních kořenech vlastního národa budou nápomocna především dvě vpravdě kanonická díla německojazyčných cestopisů. Jednak *Italská cesta* od Johanna Wolfganga Goetheho, samotného patriarchy německé literatury, jednak italská trilogie z cyklu *Obrazy z cest* od poněkud mladšího a stravitelnějšího Heinricha Heineho. Kdo by snad pochyboval o

srovnání právě těchto dvou autorů, snad ho přesvědčí Otto von Bismarck: „A zapomínají snad pánové zcela na to, že Heine je básníkem, vedle nějž smí být jmenován pouze Goethe?“¹

Nicméně pro pochopení celého historického kontextu je třeba začít nejlépe v samém prazdroji evropské civilizace. A to u římského historika Cornelia Tacita, který okolo roku 98 napsal knihu s všeříkajícím názvem *O původu, poloze, mravech a národech Germánů*. Tento obdivný spis je některými považován za „rodný list germánské rasy,“² jinými za první dochovanou etnografickou studii německých kmenů. V podstatě je to obojí. Tacitus nejenže stvořil jakýsi základní mýtus pro budoucí německý národ, navíc jasně vymezil polarizovaný svět ve stylu Sever vs. Jih, germánská vs. latinská civilizace nebo ještě lépe vznešení, hrdí a silní Germáni vs. úpadkoví, zkažení a pokleslí Římané. Za účelem kritiky mravů ve své vlasti líčí Tacitus rebelující Germány a jejich společnost pořádně idylicky: Dobrá morálka u nich prý platí víc, než kvalitní zákony jinde, Germána stěží uplatíte, poněvadž lačnost po zlatě a stříbře je mu úplně cizí, nevěru a smilstvo nikoho ani nenapadne považovat za zábavné nebo přípustné a tak dále. Na druhou stranu si ani Tacitus nedělá iluze ohledně německé krajiny plné neprospurných lesů a bažin. Ve zkratce je tak hnusná, že je nejspíš opravdu samotnou pravlastí Germánů, protože dobrovolně by se tam nikdo nenastěhoval.³

A co víc, Tacitus ve svých dějepisných *Análech* přivedl na svět ještě legendami opředenou postavu Arminia, knížete kmene Cherusků, který roku 9 uštědřil třem římským legiím v bitvě v Teutoburském lese doslova drtivou porážku. V něm později novověké Německo našlo svého praotce zakladatele, symbol germánské suverenity a vzdoru, pokořitele pyšného Říma... což především za reformace hrálo mnohým do karet. Sám Luther údajně nechal Arminiovo jméno poněmčít, nadále je tedy znám jako Hermann.⁴ Jeho odkaz přetrval a nikdy už nemělo být zapomenuto na hrdinu, který definoval německý národ povražděním římských legií. Jak pevné základy pro onu budoucí německo-italskou harmonii tohle můžou asi být?

Každopádně úplně odlišný pohled na věc nabídl vlivný výmarský myslitel Johann Joachim Winckelmann, zakladatel německého klasicismu, když roku 1764 odstartoval jakousi antickou mánií. Ve svých knihách horlil za imitování řecko-římského umění a kultury, která podle něj měla být v samých kořenech německé národní identity (ano, v naprostém rozporu s historickými fakty a s do té doby převládajícími názory). Jedinou cestou, jak zajistit Německu (v té době rozdrobeného do nespočtu států) místo ve vyspělé civilizované Evropě bylo obrátit se zcela směrem k antice. Proč tak náhlá změna kurzu? Má to především geopolitický důvod: hlavní evropskou velmocí už dávno není Řím; z jeho slavné říše nezbylo zhora nic a papeže také pomalu už nikdo nebere vážně – zato francouzština zní po všech předních dvorech Evropy, jak roste vliv a prestiž Bourbonů. A zjemnělé aristokratické manýry nebo opulentní barokní a rokoková estetika stěží zapadnou do střízlivých idejí německých osvícenců o obnově německé národní hrdosti. Je tedy třeba podívat se na jih...

¹ Münz, *Bismarck über Heine und andere Episoden*

² Bauer, s. 25

³ Bauer, s. 27

⁴ Bauer, s. 29

A konečně Johann Wolfgang von Goethe, další Výmařan a Winckelmannův následovník, dal této duchovní cestě do Itálie fyzický rozměr. Začal ji v září roku 1786 doslova úprkem z Karlových Varů, kde zrovna slavil narozeniny, a jal se v dostavníku uhánět na jih. Jen v Chebu se zastavil na oběd a do deníku si zapsal, že toto město leží na stejné rovnoběžce jako jeho rodný Frankfurt. Ostatně jeho zápisky jsou plné různých zeměpisných nebo mineralogických zajímavostí. Cestu do Itálie podnikl tehdy sedmatřicetiletý Goethe především kvůli celkové únavě a frustraci ze dvora výmarského vévody Karla Augusta, kde měl sice velmi výhodnou pozici ve státní správě (a dokonce ho štedrý mecenáš povýšil do šlechtického stavu), ale jeho povinnosti a styky s durynskými rádobyaristokraty ho začínaly deptat. Dále mu už asi nepřipadal moc perspektivní milostný vztah s paní von Stein, vdanou matkou pěti dětí... Itálie Goetheho táhla kvůli již zmíněnému klasicismu a také kvůli výchově jeho otce-italofila, který podobnou cestu za mlada taky podnikl.

Unášen vidinou dobýt stůj co stůj Řím přelétl Goethe severní Itálii, Benátky i Florencii – po dosažení slavného města byl nicméně trochu v rozpacích: Řím byl plný starých trosek a on sám z toho všeho necítil kdovíjak hluboké uspokojení. Pokračoval tedy dál, do Neapole, kde konečně pocítil, že jeho cesta začíná dávat smysl a pod vlivem nakažlivé jižanské radosti ze života (kontrastující se severskou odměřeností...) mohl jeho umělecký přerod začít. Dále se vydal na Sicílii, která mu připadala z nějakého důvodu velmi řecká (ačkoli v Řecku sám nikdy nebyl), načež se vrátil do Říma, kde pod různými pseudonymy prožil literárně velmi plodný rok ve společnosti svých nově získaných přátel z řad nejen německých umělců. Nakonec přeci jen uznal, že „životní plnost a štěstí procítil jen v Římě, už nikdy později.“⁵

Ještě jedno je třeba zmínit: Tradiční formát Grand Tour, nebo také kavalírské cesty, kdy se mladí a bohatí severoevropané vydávali na zkušenou (lépe řečeno na flám s pevně daným až tříletým itinerářem) do Itálie, sloužil Goethemu při této pouti za vzor. Itálie se tehdy v německé kolektivní paměti (jako ostatně skoro vždy) pohybovala na tenké hranici mezi dobře známým a tajemným. Někdy se dokonce mluví o tom, že někteří poetové si Itálii ve svém podání účelově „orientalizovali“, aby se za stylovými exotickými zážitky nemuseli trmácet až na Blízký východ. Chápání Itálie je v jeho době ale především velmi dvojaké a rozporuplné. Na jedné straně Řím, věčné město, pramen celé západní civilizace, kultury, církve a vlastně tak nějak všeho, na druhé straně zaostalá, venkovská, rozpadající se země na periferii Evropy.

Po návratu do vlasti roku 1788 jeho rozsáhlé italské deníky, zápisky a úvahy vůbec nebyly určeny k vydání, až roku 1816 je Goethe zakomponoval do gigantického projektu svých memoárů a životopisu. Byly přijaty spíše vlažně a název *Italská cesta* získaly až při jedné z četných pozdějších reedic.

Goethe byl legenda. A na začátku 19. století dokonce ještě živoucí legenda. Stěží byste v evropských (nebo alespoň německých) dějinách našli více všestranného, renesančnějšího člověka než jeho. Biologie, geologie, mineralogie, divadlo, politika, malířství a především poezie a próza – je toho málo, čím se za svůj osmdesátiletý život nestihl zabývat. Nakonec vše dospělo tam, že imitací jeho cesty do Itálie se dalo v literárních kruzích docela lacině získat

⁵ Goethe, *Italská cesta*, s. 533

jisté uznání a popularita. Zástupy německých romantických poutníků se vypravovaly přes Alpy napodobit velkého básníka. Mezi nimi si však jeden určitě zaslouží obzvláštní pozornost.

Heinrich Heine byl rebel. Snad mu ani nebylo souzeno jinak. Narodil se jako Harry Heine do židovské rodiny düsseldorfského obchodníka. Po divokých studiích práv, kde se věnoval převážně psaní poezie a soubojům a která neúnavně financoval jeho strýc-bankéř, se vrhnul na kariéru spisovatele. Dokázal si přízeň čtenářů dobýt svým šarmem, grácií a především ironií, kterou zvěčnil ve svých lehce čitelných básních a fejetonech.

Jak už bylo zmíněno, cesta do Itálie představovala hlavně hledání identity (a to na mnoha frontách), což je u Heineho obzvláště klíčové téma. Sám sebe rád viděl jako *Weltbürgera* – světoobčana, který je doma všude – a zároveň nikde. Na druhou stranu celý život miloval rodné Porýní a jeho přátelské obyvatele, ať už se tam cítil doma, nebo ne. Jiní by v něm zase rádi viděli zdárnou symbiózu Němce, Žida a liberála. Ačkoli později konvertoval od židovství k protestantismu, křesťanství pro něj nebylo ničím jiným než jakousi vstupenkou k evropské kultuře a šosácká protestantská morálka mu byla stejně dobrým námětem k satíře jako cokoli jiného. Náboženství obecně navíc pokládal za „prázdné, mrtvé strašidlo našich duší“⁶ – jedinou správnou vírou nové doby je přece boj za všeobecnou rovnoprávnost... Heine zkrátka do všeho pletl politiku; a toto buřičství nakonec způsobilo, že pět let po návratu z Itálie (roku 1833) pruská cenzura jeho tvorbu zakázala úplně. „Ale vláda nemusela tu knihu ani zakazovat, lidé by ji byli stejně četli,“⁷ komentovali s nadsázkou tyto nesnáze jeho přátelé. Situace nicméně pro Heineho tak veselá nebyla, jelikož zbytek života strávil v pařížském exilu.

Předmět našeho zájmu, Heineho cesta do severní Itálie započala roku 1828 (tedy shodou okolností ve stejném roce, jako vznikl onen Overbeckův obraz) z Mnichova, kde se Heine v té době ucházel o místo profesora literatury, a byla zvěčněna v trilogii zápisků jménem *Cesta z Mnichova do Janova, Město Lucca* a nakonec *Lázně Lucca*.

Heine se celou dobu snažil Itálii pro německého čtenáře demytizovat, zbavit literaturu „Goethe efektu“⁸ a dalšího přežitého klasicistního patosu, odmítá také krásné lži o bezchybné bájně pravlasti a bere Itálie jako normální lidi, ne jako takřka polobohy... A právě zde promlouvá také politický Heine. Tenhle liberál a paradoxně velký fanoušek Napoleona ze srdce fandí Italům v jejich počínajícím *risorgimentu* za osvobození od nadvlády Rakouska, církve a Bourbonů; na paškál si pak bere ještě jeden dobový úkaz: anglického buržoazního turistu, kterých byla v té době v Itálii spousta. Anglii navíc Heine jako bonapartista a nepřítel aristokracie všeho druhu z duše nesnášel. Naivní apatický měšťák bez názoru a morálky bloudící po památkách s tištěným průvodcem, ve kterém se ani pořádně nevyzná, je přesným protikladem tohoto mladého živelného revolucionáře z generace hnutí *Junges Deutschland*.

Heine prostě chtěl podat jednu Itálii a její lid autenticky a ne tak, jak doma všichni čekají, že vypadat bude. Popsat pořádně její společenské poměry, stát se občas méně zasněným básníkem

⁶ Heine, *Cesta z Mnichova do Janova*, s. 132

⁷ Heine, *Cesta z Mnichova do Janova*, s. 91

⁸ Block, s. 112

a více břitkým žurnalistou... Naštěstí nejsou jeho italské zápisky vždy věrné této ušlechtilé ideji, naopak jsou plné i jisté hořkosladké absurdity a vybroušené ironie.

Na svých toulkách apeninskými skalami si Heine mimo jiné moc rád povídal s ještěrkami. Neptejte se mě, jak to dělal, nicméně došlo i na taková témata jako Atlantida, kameny a jejich vztah k Bohu, smysl života, vesmíru a tak vůbec... Nakonec mu jeden starý ještěrák vyjevil poněkud zmatenou teorii všeho: „Ničemu na světě se nechce zpátky, všechno umírá směrem dopředu... z kamenů se stanou rostliny, z rostlin zvířata, ze zvířat lidi a lidé se stanou bohy.“⁹ Co všechno se člověk od těch plazů nedozví!

Toto ještěří intermezzo dobře ilustruje věčnost, se kterou Heine své zážitky a dojmy podává. Občas je text tak originální a inovativní, že se udivený čtenář ptá sám sebe, jestli Heine v Itálii ve skutečnosti vážně byl.¹⁰

„Ó přírodo, ty nemáš pannu!“ nevychází Heine na jiném místě z údivu. „Krásné děvče, já rozumím tvým hvězdám a ty zas mým slzám!“¹¹ Přeci jen v tom düsseldorfském cynikovi zbylo trochu kýčovitě romantiky.

Skoro se zdá, že tento obdiv k přírodě (bez ohledu na to, v jakém státě se nachází) je a měl by být tak nekonfliktní, univerzální a všudypřítomný, že by vůbec neměl podléhat nějakým politickým náladám, což nicméně další výmarský klasik a Goethův přítel Johann Gottfried Herder viděl jinak, jelikož za symbol toho starého dobrého germánství považoval právě divoké německé hvozdy a panenskou přírodu (a taky ty bažiny, kam nikdo rozumný podle Tacita ani nepáchne). Zneužít se dá zkrátka cokoli.

Dalším artiklem, pro který se vyplatí do Itálie z Německa vážit cestu, jsou bezpochyby ženy. I když Tacitus, skoro až nekritický obdivovatel všeho německého zmiňoval tamní ženy, nečinil tak pro jejich krásu, něžnost nebo jiné ctnosti, ale spíš kvůli docela bizarní bojové taktice, kdy germánské ženy hrdinně povzbuzovaly již skomírající válečníky náhlým odhalováním svého poprsí.¹² Ostatně věčný stereotyp toho, že Němky prý nejsou moc hezké, spíš chladné a necitlivé, využívala i francouzská propaganda za první světové války. Kdežto Italky...!

V *Cestě z Mnichova do Janova* je Heine ženami jako posedlý a čím dál na jih se dostává, tím víc místa v jeho zápiscích něžné pohlaví zaujímá. Začíná se servírkou v jedné mnichovské knajpě, která ironii považovala za druh piva (ale to jí na půvabu nejspíš vůbec neubralo), pak přijdou milé nekomplikované Tyrolanky z horských chalup a bud, Tridentanky, obyvatelky zašlého vznešeného města, které své figury antických bohyň zakrývají v šatech ohavných moderních střihů, Veroňanky, Lombardanky... Heineho apetýt je zdá se bezedný. I když náhodou zavítá do kostela, místo rozjímání si prohlíží dívky ve zpovědnících. Kniha končí tklivou scénou z janovské obrazárny, kde Heine bloumá výstavou renesančních portrétů, až

⁹ Heine, *Die Stadt Lucca*, Kapitel 2

¹⁰ Hachmeister, s. 175

¹¹ Heine, *Die Stadt Lucca*, Kapitel 1

¹² Bauer, s. 28

objeví obraz, na kterém se mu zdá být namalovaná jeho zemřelá přítelkyně... ale co když si se čtenářem opět hraje a póza truchlícího milence je jen další maskou?

Itálie je zážitkem pro všechny smysly. Jakousi fixní ideou, která se u Goetheho a Heineho stále vrací, je například vůně různých citrusů. „Znáš tu zem, kde citrony kvetou, kde v temných listech zlaté pomeranče září...?“¹³ ptá se Goetheho v jedné básni důvěrně jeho fiktivní milá. Ta vůně je dokonce tak silná, že přešla přes Alpy a Heine ji ucítil jednoho odpoledne, když seděl mírně opilý na zahrádce té mnichovské hospody, načež neváhal a vypravil se za ní. I v oblasti stravování nabízí tedy Itálie Němcům to, co sami doma nemají.

Když už byla řeč o dalších smyslech, tak podle Heineho „lidé, kteří pohrdají italskou hudbou neujdou zaslouženému trestu v pekle.“¹⁴ A lhostejno jestli měl na mysli prvotřídní Rossiniho operu, kterou právě zhlédl v milánské Scale nebo pouliční vystoupení pochybných kvalit od tria ve složení zoufalý bandita, vetchý impresárió a jeho krásná dcera, které vystoupilo před zájezdním hostincem.

Jednu věc ale přese všechno mají Goethe a Heine společnou (možná dokonce i dvě věci, počítáme-li k tomu i nahodilý fakt, že oba měli rádi obrazy Petra Paula Rubense) – zasazení svého italského putování ve vlastním životě. Pro oba jejich cesta do Itálie představovala snad nejlepší životní etapu, pořádný odraz, únik od nudné každodennosti, který si jaksepatří užili. Tím tvrdší byl pro ně návrat do trudné německé reality a následné vystřízlivění. Zatímco Goethe si na výmarském dvoře snad víc než kdy jindy připadal jako cizinec ve vlastním domě (jak to sám nazval¹⁵), Heine byl zdrcen náhlou smrtí svého otce, navíc se propadl do depresí a tvůrčí krize.

Příběh těchto německých velikánů o tom, jak hledali sami sebe, svůj národ a kulturu pomocí cesty do Itálie je především tak trochu zklamáním. Cestovatelské zážitky jsou zkrátka nepřenosné a jakkoli se s nimi dá tvořit hodnotná literatura, k všeobecnému povznesení národní kultury se moc nehodí. Navíc vyšlo najevo, že Itálie zkrátka není fantastickým eldorádem všech umělců a filosofů a její blahodárny vliv stěží umí zahojit „staré německé bolesti,“¹⁶ jak se vyjádřil Heine. Pro dějiny umění a literatury zůstane onen úvodní Overbeckův obraz připomínkou tohoto enormního zájmu Němců o vše italské, nicméně v širším kontextu to byla všechno jedna velká, krásná, romantická iluze.

¹³ Goethe, *Mignon*

¹⁴ Heine, *Cesta z Mnichova do Janova*, s. 111

¹⁵ Goethe, *Italská cesta*, s. 533

¹⁶ Hachmeister, s. 177

Zdroje:

BAUER, Lukas. *The south in the German imaginary: the Italian journeys of Goethe and Heine*. Oxford: Peter Lang, 2015, 250 stran. Australian and New Zealand studies in German language and literature, vol. 21. ISBN 978-3-0343-1920-1.

BLOCK, Richard A. *The spell of Italy: vacation, magic, and the attraction of Goethe* [online]. Detroit: Wayne State University Press, ©2006. Kritik, German literary theory and cultural studies [cit. 2019-04-15]. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=1053348>.

GOETHE, Johann Wolfgang von. *Italská cesta*. Překlad Věra Macháčková-Riegerová. 1. vyd. v tomto překladu. Praha: Odeon, 1982. 583 s. Knihovna klasiků. Spisy / Johann Wolfgang Goethe; sv. 10.

GOETHE, Johann Wolfgang von. *Mignon*. [cit. 11.4.2019] Dostupné z: <http://www.goethezeitportal.de/wissen/projektepool/goethe-italien/italienlyrik/johann-wolfgang-von-goethe.html>.

HACHMEISTER, Gretchen L. *Italy in the German Literary Imagination: Goethe's "Italian Journey" and Its Reception by Eichendorff, Platen and Heine*. Rochester, NY: Camden House, 2002, ISBN 1-57113-226-0

HEINE, Heinrich, 1972. *Werke und Briefe in zehn Bänden. Band 3* [cit. 4.4.2019] Dostupné z: <http://www.zeno.org/Literatur/M/Heine,+Heinrich/Reisebilder+und+Reisebriefe/Reisebilder.+Vierter+Teil/Die+Stadt+Lucca/Kapitel+1>.

HEINE, Heinrich. *Z cest: Cesta Harcem – Cesta z Mnichova do Janova*. Překlad Kamila Jiroudková. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1952. 162 s. Květnice; sv. 14.

MÜNZ, Sigmund, 1912. *Von Bismarck bis Bülow: Erinnerungen und Begegnungen an der Wende zweier Jahrhunderte* [cit. 4.4.2019]. Dostupné z: <http://www.lexikus.de/bibliothek/Von-Bismarck-bis-Buelow/Bismarck-ueber-Heine-und-andere-Episoden>.